

ATLÀNTIDA

DE 'L'ÀTLÀNTIDA' A 'ATLÀNTIDA'

L'objectiu d'aquest treball és donar algunes dades que ajuden a la comprensió del text de la cantata escènica *Atlàntida* de Manuel de Falla, completada per Ernesto Halfter, a partir de les fonts que utilitza l'autor. La correcta comprensió del text és imprescindible per a gaudir dels aspectes musicals i escenogràfics de l'obra.

D'entrada, cal tenir en compte que es tracta d'una obra incompleta, que Falla no pogué acabar abans de la mort. Ernesto Halfter la completà des del punt de vista musical, però des del punt de vista textual Falla va deixar nombrosos manuscrits amb textos parcialment musicats, que no es troben en la versió que coneixem.

D'altra banda, Falla va utilitzar unes fonts literàries, la principal dels quals és l'extens poema català *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer. Però Falla, en la major part dels casos, no va reproduir el text original de Verdaguer, sinó que, per exigències compositives, en va seleccionar algunes parts, que va sotmetre a un intens procés d'elaboració i transformació, suprimint, afegint o modificant certes frases, seleccionant passatges i retallant fragments per a tornar-los a enganxar de vegades en moments distints de la seua pròpia acció. Falla posseïa suficients coneixements de la llengua catalana per a poder realitzar amb èxit aquest treball. A més a més, Falla va utilitzar també altres obres de Verdaguer, com el poema *Colom*, a més d'altres textos en llatí, alguns dels quals es troben en les notes a *L'Atlàntida*, escrites per Verdaguer, i va afegir algun text de la seua pròpia composició, com la «Salve en el mar». De tot aquest material textual, Halfter en realitzà una selecció en funció de l'estat compositiu en què es trobava cada fragment, i hi afegí un text de Josep Maria de Sagarra.

De tot això, resulta que ens trobem amb un poema acabat i coherent en si mateix, *L'Atlàntida*, de Verdaguer, i amb un text complex i incomplet que es basa sobretot, però no solament, en aquest poema. Aquest text, que anomenaré *Atlàntida* de Falla-Halfter, en certa mesura independent del poema original, és el que coneixem en la versió cantada. Es tracta, com ja he dit, d'un text incomplet; però troba la coherència si tenim en compte les fonts de què Falla parteix. D'altra banda, per acabar d'arredonar l'embolic, hi ha diverses versions d'*Atlàntida*, amb la inclusió o exclusió de certs passatges; em referiré, doncs, a la versió del text que es troba al llibret que s'acompanya a la gravació realitzada per a la casa Auvidis, dirigida per Edmon Colomer, i que es correspon amb l'anomenada Versió de Lucerna.

El treball realitzat ha estat, doncs, el de la recerca d'aquestes fonts i la reconstrucció del sentit de cada fragment tant en el text original com en el d'*Atlàntida*. Com que la font principal és, com ja sabem, *L'Atlàntida* de Verdaguer, començaré per una síntesi estructural i argumental d'aquest poema, i després analitzaré més detalladament el text d'*Atlàntida* de Falla-Halfter.

‘L’ATLÀNTIDA’ DE VERDAGUER

L’AUTOR I LES CIRCUMSTÀNCIES DE COMPOSICIÓ

Jacint Verdaguer és una de les figures claus de la Renaixença catalana. Va nèixer l’any 1845 a Folgueroles (Plana de Vic). Estudià al seminari de Vic i s’ordenà sacerdot l’any 1870.

Després de realitzar-ne algunes versions preliminars, Verdaguer envià als Jocs Florals de 1877 el seu llarg poema *L’Atlàntida*, que fou premiat i va obtenir un èxit immediat i ressonant; la versió definitiva del poema és publicà l’any següent, el 1878.

El 1886 es publicà el seu altre gran poema èpic, *Canigó*, que tracta sobre els orígens mítics i llegendaris de Catalunya. Autor d’una extensa obra poètica i en prosa, Verdaguer morí a Vallvidrera l’any 1902.

ESTRUCTURA I SÍNTESI

L’Atlàntida de Verdaguer s’estructura en deu cants en quartets de versos alexandrins amb rima consonàntica alternant, precedits d’una «Introducció» i seguits per una «Conclusió», ambdues en sextets de versos decasíl·labs. Aquesta estructura formal, que es correspon, com veurem, amb el contingut argumental, es trencada sovint amb la inclusió d’altres esquemes mètrics.

El desenvolupament argumental és el següent:

Introducció

Un jove mariner genovès anomenat Cristòfor Colom, únic supervivent d’un naufragi, arriba a la costa atlàntica d’Andalusia. Un savi ancià, que li presta ajuda, comença a narrar-li l’antiga història de la mar que ambdós admiren embadalits.

Cant Primer: L’incendi dels Pirineus

Comença la narració de l’ancià, que conta com l’oceà que contemplen era ocupant per un immens continent habitat per titans i per alegres verges, on es trobava el jardí de les Hespèrides. Es tractava de l’Atlàntida, continent tan enorme que ni tan sols el sol abastava a mirar-lo de cap a cap. El rei de l’Atlàntida era el colossal Atlas.

Però un dia, els fills d’Atlas, els Atlants, es llancaren un dia a guerres de conquesta, i fins i tot es rebel·laren contra el mateix Déu, al qual volgueren destronar del poder de l’Univers. Per això Déu, ofès pels pecats dels seus habitants, decidí esborrar l’Atlàntida de la faç de la Terra. Només el Teide resta com a testimoni de l’antiga grandiositat de l’Atlàntida, i Espanya, que quedà salvada de la destrucció.

Tot això succeïa en els temps que el gran Alcides, un altre nom d'Hèrcules, el gran heroi dels grecs, anava per la Terra netejant-la de gegants i mostres malvats. Alcides, ocupat en la lluita contra els gegants de la Provença, se sent atret per un gran incendi que assola els Pirineus. Hi troba la princesa Pirene, i la trau de l'incendi moribunda.

Pirene, abans de morir, li conta que és filla de Túbal, rei d'una Espanya llegendària, i com, després de la mort de son pare, el malvat Gerió, el monstre de tres caps, ha arribat des d'Àfrica per a arrabassar-li el tron. Pirene ha hagut de refugiar-se als Pirineus, però Gerió provoca el terrible incendi per axfixiar-la. Pirene concedeix a Alcides l'herència de son pare, és a dir, el regnat d'Espanya.

Després de plorar la mort de Pirene, Alcides li construeix un mausoleu prolongant els Pirineus fins a la mar Mediterrània. Després s'adreça cap a Gades per a enfrontar-se amb Gerió; quan passa a l'altura de Montjuïc veu arribar una barca, i promet fundar en aquell lloc una ciutat —Barcelona—, que dominarà amb la seua grandesa sobre la mar Mediterrània.

Cant Segon: L'hort de les Hespèrides

Alcides s'embarca cap a Gades i recorre la costa mediterrània. En passar per la ribera del Túria, en el lloc on es trobarà València, sent el dolç càntic de les nimfes. Per fi arriba a Gades, on troba Gerió. Aquest, mentre li prepara una trampa, tracta de convèncer-li que la corona que porta és poc digna d'un gran heroi. Aleshores li parla de l'Atlàntida, que s'estén a ponent; i de la bella Hesperis, que ha quedat vídua del seu primer marit, Atlas. Per a aconseguir la mà d'Hesperis, Alcides haurà de portar la branca més alta d'un taronger amb fruits d'or que es troba en un preciós jardí —l'hort de les Hespèrides o jardí de les Delícies—.

Oblidant-se transitòriament de Gerió, Alcides s'adreça cap a ponent, a la recerca d'Hesperis. Aleshores contempla l'Atlàntida, en tota la seua grandiositat, bellesa i esplendor. Alcides hi troba el meravellós jardí, on les belles Hespèrides, filles d'Atlas i d'Hesperis, juguen alegrement esperant el seu proper casament. S'acosta cap a l'arbre de les taronges d'or, però aleshores es troba amb el drac ferotge que serveix de guardià del jardí, i el mata.

Les Hespèrides, que han contemplat esglaiades l'escena, recorden amb tristor l'auguri que el seu pare, Atlas, pronuncià abans de morir: quan un heroi de cabellera rossa i amples espatlles matés el guardià del jardí, s'esdevindria el final de l'Atlàntida i dels seus habitants.

Cant Tercer: Els Atlants

Els Atlants, també fills d'Hesperis i d'Atlas, i germans de les Hespèrides, es troben embolicats en conquestes guerreres en contra dels dissenys de Déu. Lliurats a la idolatria, es reuneixen en el temple de Neptú. Regressant de les seues aventures, tots contenen els mals presagis que han observat recentment. Un terratrèmol sacseja el temple i un llamp destrueix la imatge de Neptú.

Aleshores els Atlants senten els crits de les seues germanes, les Hespèrides, i surten a l'encontre d'Alcides, que, portant la branca del taronger, busca Hesperis. Alcides i els Atlants s'enfronten en un combat colossal.

Cant Quart: Gibraltar obert

Alcides, desfent-se dels Atlants, gira els passos cap a Gades, on planta la branca del taronger que ha pres de l'hort de les Hespèrides.

En aquell temps, una gran barrera muntanyosa anomenada Calpe unia Europa amb Àfrica tancant la Mediterrània, i servia de capçalera a l'Atlàntida. Però Alcides, per defensar-se dels Atlants que el persegueixen, obre amb grans cops de clava la muntanya separant Gibraltar de Ceuta, cosa que permet l'entrada de les aigües i l'enfonsament de l'Atlàntida, amb la formació de l'oceà Atlàntic.

En realitat, sense saber-ho, Alcides serveix com a instrument de la justícia divina, que ha condemnat l'Atlàntida a desaparèixer pels pecats dels Atlants. Aleshores se sent la veu de Déu, que anuncia l'enfonsament de l'Atlàntida i la separació dels continents; només en un temps futur els descendents d'Alcides i Hesperis tornaran a unir el que Déu ha separat.

Obeint un manament d'un àngel de Déu, Alcides es llança cap a occident, juntament amb les aigües, a la recerca de la bella Hesperis.

Cant Cinquè: La catarata

Les aigües de la Mediterrània s'escolen per l'estret de Gibraltar, que Alcides acaba d'obrir, anegant les terres de l'Atlàntida.

Mentrestant, Alcides continua buscant la bella Hesperis entre les aigües i les terres mig enfonsades de l'Atlàntida. Finalment, la troba en el que queda del que un dia fou el jardí de les Hespèrides. Hesperis pren comiat de les seues filles, les Hespèrides o Plèiades, que moren i pugen al cel en forma d'estels.

Cant Sisè: Hesperis

Hesperis narra a Alcides la seua vida i els seus sofriments passats, i es dol de la fi de la seua pàtria. Alcides li conta com també ell ha hagut d'abandonar el seu país per buscar-la, i intenta convèncer-la perquè el segueixca a una nova vida feliç en el jardí d'Ibèria. Hesperis s'acomia tristament de la seua mig enfonsada Atlàntida. Finalment, Alcides la pren al coll i la trau del mig de les aigües. Mig nadant i mig corrent, s'adrecen cap a Gades perseguits pels Atlants.

Cant Setè: Cor d'illes gregues

En obrir-se l'estret de Gibraltar, amb la inundació de l'Atlàntida el nivell de la mar Mediterrània baixa, cosa que permet que afloren noves terres i noves illes. Un món s'acaba perquè un altre puga nàixer.

Cant Vuitè: L'enfonsament

Alcides i Hesperis arriben amb grans esforços a Gades. Gerió, amb un engany, intenta raptar Hesperis, però Alcides el mata. A la vora del sepulcre del monstre, naix l'arbre drago, que plora amb llàgrimes de sang la mort de Gerió.

Mentre Hesperis plora per l'enfonsament definitiu de l'Atlàntida, Alcides acaba el seu treball de netejar la Terra d'horribles monstres matant el gegant Anteu, les Harpies, les Gorgones i les Estimfàlides.

Cant Novè: La torre dels titans

En un últim acte de supèrbia, els Atlants pugen a una alta serra i hi construeixen una torre, des de la qual pretenen arribar al cel i destronar Déu del poder. Però Déu atia contra ells els elements i colpeja la torre amb una espasa de llamps. La torre s'enfonsa i els atlants són engolits per l'oceà. Del sepulcre dels atlants sorgeix el volcà del Teide, únic testimoni que resta de l'ancestral cataclisme.

Cant Desè: La nova Hespèria

La bella i gentil Hesperis reconeix la branca del taronger que Alcides havia pres del jardí de les Hèspèrides i havia trasplantat vora Gades, i accepta Alcides com a espòs. De l'esqueix de l'arbre, que ha florit de bell nou, brota un nou hort de taronges d'or, que s'estén en forma de verd mantell. Així, Espanya, on ha rebrotat el jardí de les Hèspèrides, esdevé hereva de la glòria de l'antiga Atlàntida. Hesperis i Alcides tenen molts fills i filles, que recorren Espanya fundant-hi nombrosos pobles i ciutats.

Finalment, Hesperis mor, i puja al cel, on lluu, en companyia de les seues filles, les Plèiades, en forma d'estel lluminós del vespre, també conegut amb el nom de Venus, l'estel de l'amor.

Alcides (Hèrcules), acabats els seus treballs, construeix amb puigs i roques els penyals de Gibraltar i de Ceuta (les columnes d'Hèrcules), on escriu la frase "No més enllà".

Conclusió

Inspirat per la narració del savi ancià, el jove Colom imagina un nou món que s'estén a l'altra vora de l'Atlàntic.

Després de recórrer infructuosament les corts de Gènova, Venècia i Portugal, s'adreça a la cort espanyola i s'entrevista amb la reina Isabel. Aquesta, inspirada per un somni, accedeix a patrocinar el projecte de Colom.

El savi ancià, quan veu des d'un promontori partir les naus de Colom, respira tranquil dient: «Vola Colom, ara ja puc morir».

MITOLOGIA, LLEGENDA, HISTÒRIA I RELIGIÓ EN 'L'ATLÀNTIDA'

Com hem vist, Verdaguer estructura l'Atlàntida en dos plans temàticotemporals: un pla de fons històric (en el «Pròleg» i en la «Conclusió», referit a Colom i al descobriment d'Amèrica) i un de fons mitològic i llegendari (en els deu cants, en què es narren les gestes d'Alcides —Hèrcules— i l'enfonsament de l'Atlàntida). El tema de fons històric és el que emmarca l'acció mitològica, però l'acció mitològica, nucli del poema, serveix d'explicació i justificació de l'acció històrica i li dóna sentit: el descobriment d'Amèrica per Colom té com justificació, en la visió verdagueriana, la unió dels continents que havien estat separats pel cataclisme de l'Atlàntida.

D'altra banda, en la narració nuclear sobre Hèrcules i l'Atlàntida Verdaguer usa diverses fonts llegendàries i mitològiques, que ell interpreta i reelabora amb esperit creatiu. D'una banda, les llegendes sobre l'Atlàntida; d'altra, les fonts mitològiques sobre Hèrcules i els seus treballs.

Les llegendes sobre l'Atlàntida parteixen d'alguns autors de l'Antiguitat, sobretot de Plató. Segons aquestes llegendes, l'Atlàntida era un enorme continent situat enmig de l'Atlàntic, enfront de les Columnes d'Hèrcules (estret de Gibraltar). Els atlants, antics habitants de l'Atlàntida, presa de la cobdícia i la crueltat, es llançaren en incursions guerreres cap a Orient i s'apoderaren de tot Europa, Àsia i Àfrica; però foren finalment vençuts pels grecs. El seu rei, el gegant Atlas (o Atlant), s'alià amb els titans i es rebel·là contra Zeus, però fou també derrotat. Els déus enviaren un diluvi que submergí l'Atlàntida, i Atlas fou condemnat a sostenir la cúpula celeste amb els seus muscles.

D'altra banda, en l'acció de *L'Atlàntida* es veuen reflectides diverses gestes mitològiques de l'heroi grec Hèrcules (Hèraclès o Alcides): la neteja de mostres de la Terra, la mort de Gerió, el viatge al jardí de les Hespèrides, etc. Segons certes fonts mitològiques, la mar Mediterrània era tancada per una barrera muntanyosa que unia Àfrica amb Europa; Hèrcules, en el curs dels seus treballs, separà els promontoris de Gibraltar i de Ceuta (Columnes d'Hèrcules) formant l'estret de Gibraltar, que es considerava el límit del món conegut («Non plus ultra»).

En la cosmovisió de Verdaguer s'uneixen totes aquestes fonts mitològiques i llegendàries, que l'autor reelabora i reinterpreta a voluntat. Són exemples d'aquesta reelaboració el personatge d'Heperis i la seua relació amb Hèrcules, la identificació de

les Hespèrides amb les Pleiades, etc. En la versió de Verdaguer, l'Atlàntida ocupava tot l'actual oceà Atlàntic, unint Europa i Àfrica amb Amèrica. Tots els continents formaven, doncs, una unitat harmoniosa. L'Atlàntida fou submergida per les aigües de la Mediterrània, que entren per l'estret obert per Hèrcules.

Però, sobretot, Verdaguer dóna a la llegenda i a la mitologia una interpretació cristiana: la rebel·lió dels atlants i dels titans és interpretada com a desobediència als manaments divins. És el Déu cristià qui guia els actes d'Hèrcules quan obre les portes de la Mediterrània, quan lluita contra els gegants i mostres «que a Déu movien guerra» o quan viatja al jardí de les Hespèrides buscant la bella Hesperis. El descobriment d'Amèrica és considerat com una part del programa de redempció divina. El cataclisme s'inscriu, doncs, en la dinàmica pecat-càstig-redempció, pròpia de la cosmovisió religiosa de l'obra. Aquesta cosmovisió religiosa serveix també de guia per al pla històric: els "fills d'Hispania", descendents d'Hèrcules i d'Hesperis, conduïts per Cristòfor Colom, parteixen cap al descobriment i l'evangelització d'Amèrica, amb la qual cosa queda superada l'esclètxa sorgida amb la catàstrofe de l'Atlàntida.

Al costat d'aquesta cosmovisió fortament amerada de religiositat, trobem en *L'Atlàntida*, com a part del component ideològic de l'autor, un sentiment d'espanyolisme acrític, heretat de la ideologia de la Il·lustració. Uns dels temes dominants en *L'Atlàntida* és el dels orígens llegendaris i mitològics de l'Espanya eterna, cristiana i gloriosa; hi trobem nombroses llegendes referides als orígens d'Hispania, com la de Pirene, la de la fundació de Barcelona, etc. Espanya és considerada com a pàtria indiscutida i indiscutible, portadora de la missió històrica del Descobriment; això sí, una Espanya plural en què tenen cabuda els diversos pobles i llengües. Cal tenir en compte la data de composició i publicació del poema: 1878. Ens trobem encara en els primers temps de la Renaixença, on el que es reivindicava, de manera encara tímida, era només la recuperació literària de la llengua catalana, llengua conservada pel poble però sotmesa a segles d'abandó polític i cultural. La plasmació del catalanisme en el terreny polític com a moviment de masses i la reivindicació de Catalunya com a nació encara tardarien a quallar algunes dècades. Entre la visió idíl·lica i jocfloralista de *L'Atlàntida* de Verdaguer i la crítica amarga i reivindicativa de Joan Maragall en l'*Oda a Espanya* (1898) hi ha tan sols vint anys, però ambdues obres representen tot un món d'idees i valors diferents.

LA LLENGUA DE VERDAGUER

Entre les dues tendències que aleshores estaven en voga (la cultista, que proposava un model de llengua encarcarat, basat en la llengua medieval, farcit de cultismes i arcaïsmes, i la populista, que oferia com a model «el català —o, en el nostre cas, el valencià— que ara es parla», és a dir, ple de vulgarismes i castellanismes), Verdaguer aconseguí un model lingüístic d'equilibri. A més a més, aportà el cabdal lèxic de la parla viva de les comarques, i aconseguí un model de llengua poètica rica i harmoniosa, que serví com a font important de la futura normativa de Fabra.

Cal tenir en compte, però, que ens trobem mig segle abans de la difusió de la reforma lingüística fabriana; per això hi trobem certes formes pròpies de l'època. Hi ha, doncs, un ús abundant de formes morfosintàctiques arcaïques: article masculí *lo*, *los* («lo sol»,

«lo diluvi», «los grecs»); possessius àtons *mon, ton, son...* («sos marges», «ta popa», «tes barres», «sa tanyada», «mes regles»); alguns exemples de demostratius no reforçats («eixa mar», «esta gesta», «eix mur»); formes plenes dels pronoms davant del verb («se vesteixen», «lo desdelita», «los diguí», «me tornaran»); ús enclític dels pronoms («alçà-li», «pengí-la»).

Pel que fa a la morfologia verbal, Verdaguer usa sobretot les formes clàssiques, que en molts casos coincideixen amb les usades literàriament pels valencians (*nàixer, faça, diga, passàs, guiàs, unissen, partesc...*). De vegades, hi apareixen les formes modernes del català central (*moro, expiro...*); alguna vegada, en el procés de selecció i transformació del text, Falla ha substituït formes clàssiques usades per Verdaguer (*esbombe, regue, cuide*) per les corresponents formes modernes del català oriental (*esbombi, regui, cuidi*). També hi trobem algunes formes arcaiques de la conjugació (*apar, só, elet, covau, siau, bressau...*).

Quant al lèxic, és, bàsicament, el normal del català comú, amb la riquesa pròpia d'un llenguatge poètic de to elevat. Hi trobem, com a elements destacables, certes formes arcaiques (*cadavre, aucell...*), algunes grafies dialectals, ja superades (*Atlas, assolaiada...*), alguns vulgarismes (*obirar...*); cultismes (*deliqui...*), i certs castellanismes posteriorment no admesos (*trono, hèroe, cordillera, hermosa...*).

'ATLÀNTIDA' DE FALLA-HALFTER

Atlàntida de Falla-Halfter és organitzada en un pròleg i tres parts, cada una de les quals, així com el pròleg, conté diverses seccions. De cada una de les seccions faré una petita introducció on indicaré la procedència del text i, amb un breu resum de l'argument, intentaré situar el fragment dins de l'acció general de l'obra; a continuació, trobareu un glossari dels mots poc usats i dels noms propis que siguen interessants per algun aspecte qualsevol.

PRÒLEG

L'Atlàntida submergida

Tota aquesta secció, a càrrec del cor, del corifeu i de l'infant solista, és presa del Cant Primer de *L'Atlàntida* de Verdaguer. Hi sentim, directament, la veu del savi ancià que narra a Colom la història de l'Atlàntida. No repetesc el resum perquè ha estat exposat en pàgines anteriors.

Hespèrides: com ja he dit, Falla situa a l'Atlàntida el mític hort de les Hespèrides. En parlaré més extensament més avant.

Teide: segons exposa Verdaguer en el Cant Novè, el Teide sorgí en el lloc on es trobava el sepulcre dels Atlants. Per això se'l descriu com a «monstre que vetlla un camp de

mort». Segons el text poètic, en les erupcions del Teide encara se sent com si pujaren els titans, com criatures de l'infern, entre els rius de lava.

gita: 'llança'.

bocins: 'trossos'.

desferra: 'despulles, allò que resta d'una cosa destruïda'.

braolant: 'rugint'.

congrien: 'reuneixen'.

hesperi: 'relatiu a les Hespèrides'. *Lo continent hesperi* és, doncs, l'Atlàntida.

fites: 'termes, límits'.

Atles (Verdaguer usa la forma *Atlas*, que cal respectar; però la forma actualment acceptada és *Atles*). També anomenat *Atlant*, és el gegant rei de l'Atlàntida. Segons la mitologia grega, participà en la rebel·lió dels titans en contra de Zeus. Havent estat derrotat, fou condemnat a sostenir la cúpula celeste amb els seus muscles. Segons algunes versions del mite, Perseu, al qual negà l'hospitalitat en una ocasió, el convertí en una gran muntanya (la serralada magrebí de l'Atles) mostran-li el cap de la Medusa. A tot aquest mite fa referència l'estrofa que comença amb «Rei n'era Atlas...». En *L'Atlàntida* no es fa cap altra referència al mite; l'autor es refereix simplement a Atles com el primer espòs d'Hesperis i pare de les Hespèrides i dels Atlants; com a rei de l'Atlàntida, era ja mort en el temps de l'enfonsament; la responsabilitat dels pecats i de la rebel·lió contra Déu recau totalment, doncs, en els Atlants, fills d'Atles.

volta: es refereix a la cúpula o esfera celeste.

li retiraren: 's'assemblaren a ell'.

llur cor fou trencadís: es refereix al caràcter malvat dels Atlants.

escaladís 'que es pot escalar'. Ja m'he referit a la rebel·lió mitològica dels titans i dels atlants contra Zeus i els déus de l'Olimp, que Verdaguer reinterpreta, des del punt de vista cristià, com a rebel·lió contra Déu.

Bòreas: déu del vent del nord. Segons la narració llegendària de Plató, l'Atlàntida fou enfonsada per un gran diluvi en un sol dia i una nit. A l'endemà, Europa es desperta i no troba «el món germà».

feixuga: 'pesada'. Es refereix a la mà esquerra de Déu, que colpeja l'Atlàntida.

gorjada: 'glop'.

‘Himnus hispanicus’

El text d’aquest fragment no és de Josep Maria de Sagarra, com erròniament indica el llibret de la gravació d’Auidis, sinó que és també extret del Cant Primer de *L’Atlàntida* de Verdager. El savi ancià, que narra al jove Colom la història de l’Atlàntida, es pregunta sobre el destí d’Espanya, quan el continent al costat del qual descansava s’acaba d’enfonsar. A les paraules que acaba de cantar el corifeu, que es pregunta qui protegirà la jove Espanya, immediatament el cor respon: «L’Altíssim». La providència divina salva Espanya de l’enfonsament, la situa en un lloc privilegiat i l’omple de tresors.

nàufrag tresor: Déu omple Espanya amb els tresors de l’enfonsada Atlàntida. Per això el tresor és nàufrag: prové de l’enfonsament.

àligues: ‘àguiles’. Les dues formes són correctes i usades en català.

t’atraca: l’estrofa és muntada sobre un violent hipèrbaton: ‘L’Altíssim, omplint la teua popa de nàufrag tresor, t’atraca als penyalars del Pirineu, niu d’àligues, sota el cel...’.

de dos rientes mars: ‘de dues mars rients’. Ací observem la forma col·loquial del femení *rienta*, en plural, juntament amb el castellanisme *dos* en compte de *dues*.

posaren: un altre hipèrbaton fort: ‘els grecs posaren en tu el déu de les riqueses’.

Colcos: fa referència a la Còlquida, antiga regió d’Àsia Menor famosa pels seus tresors. Era el lloc on la mitologia grega situava el famós Toisó o velló d’or, que els Argonautes, entre els quals es trobava l’elit dels herois grecs, anaren a conquerir. La hipèrbole és, doncs, clara: el «preuat velló» que els grecs trobaren a Espanya és millor que «el (velló) d’or de Colcos».

Eliseu: la forma actualment acceptada en català és *Elisi*. Es refereix als Camps Elisis de la mitologia grega, lloc de pau i de felicitat on els herois i les persones virtuoses anaven a viure després de la mort. Segons Plató, no es troben a París; un dels llocs on podien trobar-se situats era la Bètica.

Ofir: ara es tracta d’una referència bíblica. Ofir era un país famós per la seua riquesa en or. Citat diverses vegades en l’Antic Testament, era un dels països que comerciaven amb Salomó. La identificació d’Ofir amb un lloc real ha estat un problema molt debatut entre els estudiosos de la Bíblia: des de les hipòtesis més probables, que el situen al Iemen o a Somàlia, a les més exòtiques, que el posen a l’Índia, a la Xina o, fins i tot, al Perú. Com que un altre país fabulós per les seues riqueses mencionat en la Bíblia és Tarsis, identificat sovint, amb fonament o sense, amb el país dels tartessis (vall del Guadalquivir), algú ha relacionat Ofir amb Tarsis, i ha pretès situar Ofir també a Espanya. Però si aquesta teoria és més que dubtosa des d’un punt de vista historicogeogràfic, el cert és que Verdager aconsegueix un bell efecte poètic arredonint la hipèrbole del vers anterior i tancant l’estrofa amb el paral·lelisme Homer - Eliseu / Salomó - Ofir.

PRIMERA PART

L'incendi dels Pirineus

Ens trobem encara en el Cant Primer de *L'Atlàntida*. Després de l'explicació introductòria, el savi ancià es disposa a narrar les circumstàncies precises de l'enfonsament de l'Atlàntida. Ens trobem en els temps mitològics, en què Alcides (Hèrcules) es dedicava a recórrer amb la seua clava la Terra per netejar-la de monstres i gegants enemics de Déu. En aquell temps, esclata en el Pirineu un horrible incendi, que s'estén, com una serp, per tota la serralada.

Alcides, ocupat en la lluita contra els gegants de la Provença, veu l'incendi i s'adreça cap al Pirineu. Sentint els crits i plors de la princesa Pirene, la trau del mig de les flames a punt de morir.

Alcides: nom juvenil d'Hèrcules o Hèracles, el més gran i famós dels herois de la mitologia grega. Era fill de Zeus (Júpiter) i de la mortal Alcmena. L'oracle de Delfos li imposà dotze treballs, que complí rigorosament. Se li atribueixen, a més, nombrosíssimes gestes i aventures heròiques i amoroses. A causa de la seua noblesa i valentia, aconseguí la immortalitat i ascendí a l'Olimp, on es casà amb la bella Febe, deessa de la joventut, filla de Zeus i d'Hera.

clava: 'bastó gros que augmenta de diàmetre des del puny a l'extrem oposat'. És l'arma tradicional d'Hèrcules.

Pirineu: tradicionalment, el nom dels Pirineus es relaciona amb el mot grec *pyr* 'foc', d'on deriva també *pira*. Ignore si aquesta etimologia és o no correcta; però, de tota manera, que els Pirineus patiren un gran incendi en temps remots forma part de la tradició i la llegenda. Verdaguier prengué aquesta tradició del cronista Jeroni Pujades (s. XV-XVI).

torb: 'vent impetuós propi dels Pirineus'.

Astúries: de vegades, per extensió, el mot *Pirineus* designa tota la serralada septentrional de la península Ibèrica, incloent-hi també la serralada Cantàbrica. Per això es menciona Astúries, juntament amb Roncesvalls, com a parts del Pirineu.

congestes: 'geleres, clapes de neu que es poden mantenir més d'una estació'.

apar: 'sembla, pareix', forma verbal antiga. Les dues estrofes següents es basen en aquesta comparació entre l'incendi i la serp.

guspines: 'espurnes'.

rabejar: 'banyar, mullar, amerar'.

assaina: 'renilla, fa el crit d'un cavall'.

udola: ‘fa udols, crits de llop’. El subjecte d’*assaïna i udola* es troba a l’estrofa anterior: la serpentina, metàfora de l’incendi.

gambada: ‘pas llarg’.

cabdellant: ‘enrotllant com un cabdell’.

rost: ‘terreny amb un pendent molt fort’.

esbocinats: ‘fets bocins, trossejats’.

quera: ‘pols que fa el corc o corcó’.

rònecs: ‘pelats, abandonats’.

torreja: ‘s’alça com una torre’. Es refereix, és clar, al Pirineu.

l’estrellada tenda: bella metàfora de la cúpula celeste, de la qual el grandió Pirineu toca «los blaus domassos», en contrast amb el que apareix en el vers següent: «horrible Pirineu de brases».

Rose: nom arcaic del Roine, riu de la Provença, on es trobava Alcides en el moment de l’incendi dels Pirineus.

rabassuts: ‘grossos, enormes’.

rabent: ‘animat d’un moviment ràpid’. Es refereix a Alcides.

Pirene: es tracta d’una princesa mitològica que pren el nom de la serralada dels Pirineus; després de mantenir relacions amoroses amb Hèrcules, fugí a les muntanyes, on morí devorada per les feres; Hèrcules plorà la seua mort i li construí un mausoleu. En *L’Atlàntida*, Verdaguer la presenta com la filla de Túbal, rei llegendari d’una Espanya primitiva; Alcides (Hèrcules) la troba a punt de morir a causa del gran incendi provocat pel malvat Geriό, el mostre de tres caps.

Ària de Pirene

Pirene, abans de morir, narra a Alcides l’arribada de Geriό i com aquest ha provocat l’incendi dels Pirineus, i li deixa com a herència el regnat d’Espanya. Alcides li construeix un mausoleu i després s’adreça cap a Gades, passant pel lloc on fundarà Barcelona. No m’estenc en la narració, perquè ja n’he tractat en fer el resum global de *L’Atlàntida* de Verdaguer.

nissaga: ‘estirp, casta’.

Geriό: en la mitologia grega, era un terrible gegant de tres caps i tres cossos; era rei de Tartessos, i vivia en l’illa Eritea, en el litoral de Gades. Possedia un nombrós ramat de bous; per això Pirene parla de «ses vaques feixugues», i després el corifeu es refereix

a ell com a «Gerió vaquer». El desè “treball” d’Hèrcules consistí a matar Gerió i conduir el seu ramat a Micenes. En *L’Atlàntida*, Verdaguer el presenta com a suplantador del tron de Túbal i Pirene, i perillós piròman.

congost: ‘pas estret entre muntanyes’.

abrusar: ‘cremar’.

Gades: és el nom grec de la colònia fenícia de Gadir, l’actual Cadis, la ciutat més antiga de la península Ibèrica, anterior al primer mil·lenni a.C.

amatent: ‘atent, ràpid, oportú’.

lo grec: evidentment, es refereix a Alcides, el gran Hèrcules, al qual sorprenem en un sentiment tendre i humà, plorant la mort de Pirene.

esmerletant: ‘llevar els merlets, els acabaments en punta, els pics’. Alcides lleva els pics a les muntanyes més altes per a construir el mausoleu de Pirene.

timbes: ‘precipicis’.

grops: ‘nusos, parts dures d’un material, d’una roca o del terreny, respecte al material més moll que els envolta’.

escrestant: ‘llevant la cresta’.

mausoleu: el mausoleu que Alcides construeix a Pirene és vertaderament ciclopí: consisteix en la part oriental de la serralada pirinenca, que queda prolongada fins al mar.

arrastellades: ‘disposades en forma de rastellera, és a dir, en fila l’una al costat de l’altra’.

Hèrcules: ací s’anomena a l’heroi grec amb el seu nom més conegut. La identitat entre Alcides i Hèrcules queda palesa.

redós: ‘recer, abric’.

lo desdelita: ‘li lleva el delit, el plaer’.

davalla: en la partitura possa, erròniament, *devalla.

jurà que el Déu de Tubal seria el de sos néts: aquesta frase l’ha tret a Falla del Cant Desè i l’ha intercalada ací. Es justifica la idea verdagueriana, assumida plenament per Falla, d’una Espanya eternament cristiana, ja que els néts d’Hèrcules seran els espanyols.

Càntic a Barcelona

Aquest fragment, així com el recitatiu del corifeu que el precedeix, presos del final del Cant Primer de *L'Atlàntida*, es refereixen a la fundació llegendària de Barcelona per Hèrcules (Alcides): «D'Alcides és la filla gegant». Segons una llegenda d'origen medieval, trobant-se Hèrcules en la península Ibèrica en el curs d'un d'aquests treballs, una sèrie de nou barques arriben a la costa catalana amb herois que acudeixen en ajuda seua; a l'arribada de l'última barca, decideix fundar-hi una ciutat que durà per nom BARCA NONA 'novena barca'.

Cal aclarir que aquesta proposta etimològica del nom de *Barcelona*, així com l'altra llegenda que el fa procedir del nom d'Amilcar Barca, no tenen cap fonament filològic i són rebutjades pels lingüistes. El nom de *Barcelona*, la procedència última del qual és desconeguda, s'ha de relacionar amb el de la població ibèrica anomenada *Bàrcino*.

per ella: cal entendre 'per a ella, per a Barcelona'. Es tracta de la confusió entre les preposicions *per* i *per a*, pròpia del català oriental col·loquial.

al Déu potent de l'ona: referència a Neptú (Posidó).

demana: el subjecte d'aquest verb és Alcides (Hèrcules). És a dir: Hèrcules demana per a Barcelona la fitora a Neptú i el llamp a Júpiter.

fitora: trident, forca de tres dents. Precisament, la fitora o trident és el símbol de Neptú.

llamp: símbol de la força i el poder, patrimoni, doncs, de Júpiter (Zeus), el primer dels déus del panteó grecoromà.

la mar lligares amb lleis: es refereix al domini polític i comercial que sobre la Mediterrània exercí la confederació catalanovalenciana i aragonesa durant la baixa edat mitjana.

barres: es refereix a les quatre barres roges sobre fons d'or de la senyera, bandera originària del casal de Barcelona.

camp: ací té un doble sentit: el de 'camp de batalla', accepció freqüentíssima del sintagma *lo camp* en la literatura catalana clàssica, i el de 'camp de l'escut'.

Observem un paral·lelisme entre:

Neptú → fitora → domini del mar

Júpiter → llamp - llampecs → força i poder

És a dir, el poeta, en to èpic, al·ludeix al passat gloriós i heroic de la capital catalana, lligant-lo amb la fundació llegendària de la ciutat, en un context també heroic i mitològic.

SEGONA PART

Alcides i Geriό tricèfal

Tota aquesta secció és presa, amb importants modificacions i supressions, del Cant Segon de *L'Atlàntida* de Verdaguer. Hèrcules s'adreça cap a Gades i es troba amb Geriό. No repetesc el resum del contingut del càntic de Geriό, que ja ha estat exposat anteriorment en el resum general de *L'Atlàntida*.

lausanger: 'adulador, *pilota*', i al mateix temps, 'fals, traidorenc'. Es tracta d'una paraula d'origen occità, derivada de LAUDARE 'lloar'. En la terminologia de la poesia trobadoresca medieval, els *lausangers* eren uns personatges indesitjables, aduladors que formaven part de la cort del senyor feudal (el *gelós*), marit de la dama, i que obstaculitzaven les relacions amoroses entre aquesta i el poeta enamorat.

taronger: Geriό parla d'un taronger amb fruits d'or que es troba a l'Atlàntida. Es refereix a les pomes d'or del jardí de les Hespèrides de la mitologia grega; Verdaguer ha substituït les pomes per taronges.

cimeral: 'ram o branca superior d'una planta, que destaca sobre les altres'.

haver: 'tenir, aconseguir'.

quan la rumbegis, per veure-us: Geriό es refereix a la bella i noble Hesperis, vídua d'Atles, reina de l'Atlàntida i mare de les Hespèrides i dels Atlants. Per a aconseguir la seua mà, Alcides ha d'oferir a Hesperis el «cimeral» del taronger de fruits d'or del jardí de les Hespèrides. En *Atlàntida* de Falla-Halfter no es fa cap referència al personatge femení d'Hesperis; el passatge corresponent del cant de Geriό ha estat substituït per una breu referència a Atles. Amb aquesta substitució, el cant de Geriό i gran part de l'acció posterior perden coherència poètica; el gran heroi Hèrcules no podia interessar-se simplement per la corona d'Atles: en *L'Atlàntida* de Verdaguer, el vertader objectiu de la visita d'Alcides al jardí de les Hespèrides i a l'Atlàntida no és la conquesta d'aquesta corona, sinó la recerca d'Hesperis.

obira: 'albira, veu des de lluny'. *Obirar*, vulgarisme per *albirar*.

Càntic a l'Atlàntida

Després de l'encontre amb Geriό, Alcides (Hèrcules) s'adreça cap a l'Atlàntida, a la recerca del jardí de les Hespèrides i de la bella reina Hesperis (personatge suprimit en *Atlàntida* de Falla-Halfter). Aleshores l'Atlàntida se li mostra als ulls en tota la seua bellesa, com una terra esplèndida i grandiosa. El fragment, extret del Cant Segon de *L'Atlàntida* de Verdaguer, és eminentment descriptiu; el poeta, amb belles imatges i un llenguatge poètic ric i acurat, ple d'hipèrbatons i altres figures retòriques, vol donar-nos idea d'aqueixa beutat i magnificència.

Cal recordar que, en la cosmovisió de Verdaguer, l'Atlàntida ocupava tot el que ara és l'oceà Atlàntic, unint Amèrica amb Europa i Àfrica. Per això, els Pirineus (serralada europea) i l'Atlas (serralada africana) es prolonguen cap a Occident i s'"agermanen", unint-se en terres atlàntiques. També els rius de la península Ibèrica, en compte de desembocar en un Atlàntic encara inexistent, continuen el seu curs i s'uneixen amb els rius africans, portant or, plata i perles. L'Atlàntida és considerada com "la pubilla" del món; Europa i Àfrica són dues germanes petites, que donen la mà a la germana gran, mentre aquesta els mostra el camí de la història. La grandesa i la formositat de l'Atlàntida és tal, que l'excelsa Babilònia es mira en ella com en un espill; però si l'esplendor de l'Atlàntida serveix per a engalanar-la més encara, aquest esplendor és tan gran que sembla omplir tot el cel. Els diversos països d'Europa i Àfrica li envien, a través dels rius, els seus tresors.

murà: 'emmurallà, posà muralles'.

embranquen (¡¡atenció: en la partitura està equivocat!!): 'uneixen'.

aquí: 'en aqueix lloc', és a dir, 'a l'Atlàntida'.

cordilleres: 'serralades'; castellanisme no acceptat actualment.

geloses: es refereix a Europa i Líbia.

del món a la pubilla: 'a la pubilla del món', és a dir, 'a l'Atlàntida'. Hipèrbaton dins d'un altre hipèrbaton que abasta tota l'estrofa; cal llegir: 'Europa i Líbia, geloses, donaven el braç, com nois petits, a l'Atlàntida, pubilla del món, i aquesta els guiava amunt, per l'escalada dels segles, al foc del geni, estel que al front li brilla'. La *pubilla* o *pubila* és l'hereva principal de la família; és a dir, la germana gran.

Líbia: en *L'Atlàntida* designa, per extensió, tot Àfrica.

escolen: 'deixen passar a través, transporten'.

anguilejant: 'serpentejant, formant meandres'.

perlegen: 'adornen amb perles'.

líbiques: 'de Líbia', és a dir, 'd'Àfrica'.

s'apleguen: el subjecte es troba a l'estrofa anterior: «Guadiana, Duero i Tajo». És a dir: els rius d'Ibèria s'uneixen amb els africans a l'Atlàntida.

Riu-d'or: no existeix com a tal riu, en la costa occidental d'Àfrica. Sembla referir-se a la badia anomenada *Río de Oro*, al Sàhara Occidental. Hem d'entendre-ho, doncs, com una "llicència geogràfica" que designa un riu africà indeterminat.

cabdella: 'enrotlla com per a formar un cabdell', és a dir, 'uneix'.

i si du aqueix de Bètica remors i melodies: el Genil du de Bètica remors i melodies. És clar que el Genil du les aigües al Guadalquivir, i aquest es prolonga també per l'Atlàntida.

du-n'hi l'altre: *l'altre* és el Riu-d'or; *n'* es refereix a *remors i melodies*, i *hi*, indicant direcció, a l'Atlàntida.

Costa de Palmes i Marfil: Verdager ens diu, en una nota, que es tracta d'un «territori de la vora occidental d'Àfrica, més ençà de Fernando Poo». Podem identificar-lo, doncs, amb l'actual Costa d'Ivori, al golf de Guinea.

vestida: tota aquesta estrofa es refereix a Babilònia.

emmirallant-s'hi: 'mirant-s'hi com en un mirall o espill'; el pronom *hi* fa referència, és clar, a l'Atlàntida.

pòrfir: pedra preciosa (cast. *pórfido*).

entre els dos rius: si parla de Babilònia, han d'ésser el Tígris i l'Eufrates.

Occident: per antonomàsia, l'Atlàntida.

cofada: 'adornada, engalanada'.

seu: no és un possessiu, sinó una forma del verb *seure*. Ací hi ha un altre hipèrbaton fort: 'la Babilònia seu vestida de pòrfir i de marbres, cofada de l'Occident, emmirallant-s'hi, entre els dos rius...'

de sos menhirs i torres blanqueja l'ample front: el "posseïdor" sembla que és ja l'Atlàntida, no Babilònia: 'l'ample front dels menhirs i torres de l'Atlàntida blanqueja'. *Blanquejar* 'mostrar la seua blancor' és, en aquesta accepció, intransitiu, i no necessita complement directe. Una interpretació alternativa, si entenem *blanquejar* com a transitiu, en el sentit d' 'emblanquinar, pintar de blanc', podria ser: 'l'Atlàntida pinta de blanc els menhirs i torres de Babilònia'. Done les dues interpretacions com a possibles, però la presència de la frase adverbial *allà d'allà*, i que tota aquesta estrofa sembla referir-se de nou a l'Atlàntida i no a Babilònia, fan que trobe més natural la primera interpretació.

volen: del verb *voler*, no de *volar*; un altre hipèrbaton: 'que volen omplir el cel amb llurs testes'.

testes: 'caps'.

pregon: 'profund'.

De sos immensos regnes: ara no hi ha dubte que es parla de l'Atlàntida.

Tangis: nom antic i mitològic de la ciutat marroquina de Tànger, capital de la província romana de la Mauritània.

Cassitèrides (¡¡atenció, amb -ss-, [s] sorda; en la partitura està malament!!): les Cassitèrides eren unes illes de la costa atlàntica de localització imprecisa, famoses en l'antiguitat per les mines d'estany. Probablement es tracta de les actuals illes Scilly, al sud-oest de Cornualla, a l'entrada del Canal de la Mànega. Del nom d'aquestes illes prové el nom del mineral anomenat cassiterita, biòxid d'estany.

Albion: nom antic de la Gran Bretanya. En català és més usual la forma *Albió*.

Thule: nom donat pels grecs i llatins a una illa considerada com l'extrem septentrional del món conegut. Podria tractar-se d'Islàndia o d'una de les illes Shetland.

Mel·lària: segons Verdaguer, estava situada on avui és Tarifa.

L'hort de les Hespèrides

En la mitologia grega, l'hort de les Hespèrides era un jardí meravellós habitat per unes mítiques donzelles, les Hespèrides, que custodiaven, amb l'ajuda d'un drac, l'arbre de les pomes d'or, símbol de la joventut i de l'amor. Els antics localitzaven el jardí, de manera imprecisa, a l'extrem del món occidental, sovint al peu del mont Atlas. Com que les Hespèrides eren filles d'Atlas i aquest havia estat rei de l'Atlàntida, és natural la localització de l'hort de les Hespèrides a l'Atlàntida.

Pel que fa a Hèrcules, l'onzè treball que li encarregà l'oracle de Delfos fou recuperar per als déus les pomes del jardí de les Hespèrides. Com que no tenia ni idea d'on es trobava el meravellós jardí, s'adreçà a Atlas, que suportava sobre els seus muscles el pes de l'esfera celeste, i li oferí rellevar-lo d'aquest colossal treball si agafava per a ell les pomes. Atlas, que havia cuidat amb les seues filles el màgic pomer i sabia perfectament on era, accedí i portà les pomes d'or a Hèrcules.

En *L'Atlàntida* es dona una versió diferent del viatge d'Hèrcules al jardí de les Hespèrides. Les pomes d'or són substituïdes per taronges, i Alcides (Hèrcules) hi acudeix per abastar la branca més alta del taronger, que ha d'oferir-li com a regal a la bella reina Hesperis. Aquesta secció és constituïda per dues estrofes no contigües del Cant Segon, preses de la part on es descriu l'ambient encisador del jardí i els alegres jocs, cants i balls de les Hespèrides.

cinamons: actualment s'escriu *cinamom*, pl. *cinamoms*. També anomenat *arbre argentat* o *arbre del paradís*. Es tracta d'un arbre molt vistós, cobert de pèls de color blanc argentat.

poncemers: arbres fruiters de fullatge persistent.

altívols: en la partitura posa, erròniament, *altísols.

refila: 'canta com un ocell'. El subjecte de tots els verbs d'aquesta estrofa és «lo tendre poncellam de les Hespèrides», és a dir, les mateixes Hespèrides.

lira: al llarg de tot el poema, Verdaguer usa la lira com a element simbòlic: el cant de la lira se sent en els moments d'alegria i lirisme; en canvi, la lira roman muda en els moments de tragèdia.

poncellam: 'conjunt de poncelles', usat ací en el sentit de 'donzelles, nimfes'.

juli!: expressió dels jocs infantils, sobretot en saltar la corda.

brancam: conjunt de branques.

Els jocs de les Plèiades

El text del cor de les Plèiades no és de Verdaguer ni de Falla. Fou compost per Josep Maria de Sagarra i afegit per Halfter a la música que Falla havia compost. Es tracta d'un cant lluminós, d'alegria i d'amor, que contrasta amb la tragèdia que s'acosta. Cal tenir en compte que, en *L'Atlàntida* de Verdaguer, les Hespèrides es preparaven per a un proper casament.

El fragment que segueix, a partir de «Les set germanes...» ja és format per Falla a partir del poema de Verdaguer. L'acció es troba sobretot al Cant Segon de *L'Atlàntida*, però Falla agafa frases i mots dels cants Primer, Cinquè i Vuitè i els enllaça per a formar el text. Alcides s'acosta per abastar el cimera del taronger, però el drac se li posa al davant, i Alcides el mata. Les Hespèrides, ací identificades amb les Plèiades, havien estat advertides pel seu pare, Atlas, de l'arribada d'un estranger que mataria el drac guardià del jardí, fet que anunciaria la fi de l'Atlàntida. Per això, esfereïdes, ploren per la seua pròxima mort; finalment moren i pugnen al cel en forma d'estels lluents.

Hespèrides / Plèiades: En *L'Atlàntida* les Hespèrides són identificades amb les Plèiades, però en la mitologia grega són grups de germanes diferents. Les Hespèrides eren tres nimfes d'Occident, guardianes de l'arbre de les pomes d'or, tal com ja les hem descrit. Les Plèiades, en canvi, eren set, i els déus les pujaren al cel per salvar-les de la persecució del caçador Orió, que s'havia enamorat de totes alhora. Però, com que ambdós grups de germanes eren filles d'Atlas, sovint han estat confoses amb el nom d'Atlàntides; per exemple, en astronomia, el grup de Les Plèiades és anomenat també Les Hespèrides. En *L'Atlàntida*, aquesta identificació dóna al relat un element de bellesa poètica: les Hespèrides o Plèiades moren, però són pujades al cel en forma d'estels lluminosos.

guaita: 'guardià'.

engrunat: 'fet engrunes, esmicolat, trossejat'.

lleyataire: es refereix a Alcides, que ha anat a tallar una branca del taronger, i com a conseqüència imprevisible, acabarà tallant «arran soca» tota l'estirp atlàntica.

moren: l'episodi de la mort de les Hespèrides o Plèiades, a conseqüència de la inundació de l'Atlàntida, se situa en el Cant Vuitè.

llurs noms restant escrits amb astres en lo llindar del cel: amb aquesta frase, amb elements del Cant Primer, es descriu la pujada al cel de les Plèiades. Les Plèiades (també anomenades Les Hespèrides) són un grup d'estels, del tiups anomenat cúmulo obert, situats a la constel·lació de Taure; el cúmulo és format per més de 150 estrelles situades a uns 350 anys de llum, set de les quals (les que tenen nom mitològic) són visibles a simple vista; observades amb un petit telescopi o simplement amb uns prismàtics, formen un espectacle indescriptible. La frase «en lo llindar del cel». fa referència al fet que comencen a ser visibles per la matinada a partir del més de maig, és a dir, en la primavera, època de la renovació de la vida.

Arribada d'Alcides a Gades

Aquesta secció és una de les més complicades des del punt de vista textual, ja que és formada amb elements, almenys, dels cants Segon, Quart, Vuitè i Desè de *L'Atlàntida*, retallats, reagrupats i reelaborats per Falla. En *L'Atlàntida* de Verdaguer, Alcides arriba a Gades tres vegades: la primera, que ja ha aparegut en *Atlàntida*, en el Cant Segon, quan hi va des dels Pirineus per a enfrontar-se amb Gerió; la segona, en el Cant Quart, quan, després de visitar el jardí de les Hespèrides, arriba a Gades perseguit pels Atlants i hi planta la branca del taronger; i la tercera, en el Cant Vuitè, quan hi arriba acompanyat per Hesperis i dona mort al monstre Gerió. Falla pren elements d'aquests i d'altres episodis de *L'Atlàntida* i els transforma, juntament amb altres textos parcialment musicats que no arribaren a integrar-se en la versió definitiva d'*Atlàntida*.

obira: 'veu de lluny, albira'; aquest mot ja ha aparegut anteriorment.

vori: 'ivori, marfil'.

Creixerà l'arbre: aquest fragment és pres del Cant Desè: el brot del taronger trasplantat per Alcides rebrot a Espanya, convertint-la en la Nova Hespèria.

tanyada: 'conjunt de tanys, brots o branques novelles d'un arbre'.

drago: es tracta d'un arbre típic de climes tropicals i subtropicals que emet una resina vermella, del color de la sang; per això es diu que plora «amb llàgrimes de sang». Aquest element és pres del Cant Vuitè, però transformat de manera que en *Atlàntida* es diu que el drago plora la mort del drac guardià del taronger de les Hespèrides. En canvi, en *L'Atlàntida* de Verdaguer, seguint la mitologia clàssica, el drago plora la mort de Gerió el tricèfal.

Veus missatgeres

Aquest fragment, així com el recitatiu precedent del corifeu («Mes està escrit...»), presos, amb lleugers canvis, del Cant Quart de *L'Atlàntida*, anuncien l'imminent enfonsament de l'Atlàntida a causa dels seus pecats.

glavi: 'espasa'.

La Veu Divina

Després d'uns mots d'introducció en llatí afegits per Falla, sentim la veu de Déu, que ha condemnat l'Atlàntida a desaparèixer a causa dels pecats dels seus habitants. Déu ha preparat la Terra per a l'home, l'ésser més amat, creat a imatge seva; però l'home s'ha llançat a la idolatria i s'ha rebel·lat contra Déu; per això Déu es veu obligat a separar els continents i a enfonsar l'Atlàntida. Ja he parlat anteriorment de la rebel·lió dels atlants i dels titans contra els déus de l'Olimp, fons mitològic que subjau com a causa de l'enfonsament de l'Atlàntida, reinterpretat per Verdaguer, des del punt de vista cristià, com a desobediència als manaments de Déu.

El fragment, amb la supressió d'alguns versos i altres canvis per part de Falla, és extret del Cant Quart de *L'Atlàntida* de Verdaguer. No done detalls del context argumental (obertura per Hèrcules de l'estret de Gibraltar i entrada de les aigües de la Mediterrània, que inunden l'Atlàntida), perquè ja n'he parlat en el resum general.

En *Atlàntida* de Falla-Halfter, el fragment es troba al final de la Segona Part, enquadrada encara en els temps mitològics. En la versió gravada per a Auvidis enllaça directament amb la Tercera Part, dedicada a Colom i al Descobriment. En la versió editada per Editorial Ricordi, s'inclou després de «La Veu Divina» un curt fragment del corifeu i el cor on es narra directament l'obertura de l'estret per Hèrcules i la inundació de l'Atlàntida.

dar: 'donar'; forma arcaica.

covau, siau, bressau: 'coveu', 'sigueu', 'bresseu'; formes antigues de l'imperatiu semblants a les del present *cantam, cantau* 'cantem', 'canteu', que es conserven a les Balears.

per ell: 'per a ell, per a l'home'; confusió de *per* i *per a* que ja hem vist en el «Càntic a Barcelona».

pengí-la: el pronom *la* fa referència a la Terra: Déu penjà la Terra en la cúpula de l'Univers per a l'home.

pensa: 'facultat de pensar, pensament'.

espill: Déu volia que el pensament de l'home fos un reflex de Déu.

esbullar-los: 'separar-los'; es refereix als continents, que queden separats per l'enfonsament de l'Atlàntida i l'aparició de l'oceà Atlàntic.

romp la muralla: sota la mà d'Hèrcules, s'obre l'estret de Gibraltar i les aigües de la Mediterrània inunden l'Atlàntida.

got de metzina: es refereix als pecats dels homes, especialment dels habitants de l'Atlàntida, que s'han rebel·lat contra Déu.

desbota: 'descarrega'.

vui: 'avui'; continua la col·lecció d'arcaïsmes.

pels fills d'Hispania: en *L'Atlàntida* de Verdaguer diu «pels néts d'Hesperis». Hesperis és la coprotagonista femenina del poema verdaguerià; és la bella i gentil reina de l'Atlàntida, que Hèrcules salva i porta cap a Hispania, on la pren per esposa; els espanyols, doncs, descendents d'Hèrcules i d'Hesperis, hereten la missió d'unir de nou els continents amb el descobriment d'Amèrica. Com que en *Atlàntida* de Falla-Halter s'ha suprimit tota referència a Hesperis, s'explica el canvi de «néts d'Hesperis» per «fills d'Hispania».

me tornaran a amar: referència al descobriment i evangelització d'Amèrica en un temps futur al del relat.

TERCERA PART

El pelegrí. Cor profètic: profecia de Sèneca

Deixats arrere els temps mitològics, la Tercera Part d'*Atlàntida* se centra ja en el temps històric, és a dir, en la història de Colom, tema del Pròleg i de la Conclusió de *L'Atlàntida* de Verdaguer. En aquest temps històric es realitzen el designis divins: Cristòfor Colom, inspirat per la història de l'Atlàntida, guia els "fills d'Hispania" a l'empresa del descobriment i l'evangelització d'Amèrica. Aquests fets són interpretats per Verdaguer com a superació de la catàstrofe de l'Atlàntida; Colom és el «missatger de l'Altíssim», la «coloma Christum ferens 'coloma portadora de Crist' (Verdaguer juga amb el nom de Cristòfor Colom: Cristòfor ve del grec *Christophoros* 'el portador de Crist')», el «missatger profètic», el qui vindria «a relligar de la terra els extrems».

En tota la Tercera Part, Falla usa material textual de la Conclusió de *L'Atlàntida* de Verdaguer, i també del poema *Colom*, que podem considerar com a gènesi de *L'Atlàntida*, i hi afegeix, a més de la «Salve en el mar», text del propi Falla, diversos textos en llatí procedents d'autors clàssics o de la litúrgia cristiana. Un d'aquests textos és la «Profecia de Sèneca»; aquest text fou conegut per Colom, que en realitzà la següent versió, reproduïda per Verdaguer en una nota: «Verán los tardos años del mundo ciertos tiempos en los cuales el mar Océano aflojará los atamientos de las cosas i se abrirá una grande tierra; y un nuevo marinero como aquél que fue guía de Jasón, que hubo nombre Tiphis, descubrirá nuevo mundo; ya entonces non será la isla Thule la postrera de las tierras».

El somni d'Isabel

Colom, després de demanar ajuda infructuosament en altres estats europeus, acudeix a Castella, on s'entrevista amb la reina Isabel. Aquesta, en l'Alhambra, narra al seu espòs Ferran d'Aragó el somni que acaba de tenir: ha somiat que un colom li prenia l'anell de prometatge que Ferran li havia regalat; el colom fugí amb l'anell a la mar cap a ponent, i hi deixa caure l'anell, que es transforma en illes i terres noves; el colom torna

i corona el cap d'Isabel amb garlandes. Inspirada per aquest son, Isabel lliura les seues joies a Colom, el qual compra amb els diners de les joies tres naus, amb les quals parteix amb els seus companys cap a un nou món.

Les paraules de la dama de cort («Dins l'Alhambra una nit Isabel somiava») són de Falla, amb inclusió de mots de la Conclusió de *L'Atlàntida*. El fragment del patge i tota l'ària d'Isabel són presos literalment d'aquesta Conclusió, amb la supressió de només dues quartetes. El text en llatí que segueix, afegit per Falla, diu: «Cristòfol, això diu Déu. Porta els meus fills de la llunyania i les meues filles dels extrams de la Terra». El fragment «Colom amb sos companys» és format per Falla a partir d'elements de la Conclusió de *L'Atlàntida* i del poema *Colom* de Verdaguer.

colom: Verdaguer juga amb el doble significat del mot: 'ocell' i 'Cristòfor Colom'.

hurís: dones bellíssimes que habiten al paradís de Mahoma, companyes dels benaventurats que hi arriben.

rossejar: 'ésser o semblar ros'.

aucell: grafia antiga per 'ocell'.

sílfides: éssers femenins de la mitologia germànica i escandinava que habitaven l'aire, els boscs o el camp, prototipus de dona bella i esvelta. Són les equivalents nordeuropees de les nimfes de la tradició grecoromana.

ondines: éssers femenins del mar, equivalents nordeuropeus de les sirenes de la mitologia grega i romana.

deixondit: 'despertat'.

bonicoies: 'boniques', amb un sufix diminutiu i afectiu.

capblaus: plantes decoratives anomenades també blauets.

encercla els tres: són, evidentment, Colom, Isabel i Ferran.

elets: 'elegits', forma arcaica del participi.

Les caravel·les

Aquest fragment és format per Falla amb el procediment de retallar i enganxar que ja coneixem, a partir de frases disperses de la Conclusió de *L'Atlàntida* i, sobretot, del poema *Colom* de Verdaguer. Verdaguer i Falla expressen el seu ideal d'unitat harmoniosa entre tots els pobles hispànics.

La Salve en el mar

Com tots sabeu, el text d'aquest fragment, únic d'*Atlàntida* en castellà, no és de Verdaguer, sinó de Falla, que hi incorpora diversos elements de la literatura religiosa medieval espanyola.

La nit suprema

La part en català és formada per Falla amb frases i paraules soltes del *Colom* de Verdaguer. Ens trobem en la nit («nit sagrada») anterior al dia del Descobriment («Dies sanctificatus»); Cristòfor Colom és l'únic que encara vetlla, l'únic que encara confia a trobar una nova terra.

deliqui: 'defalliment, esvaniment'.

El text final en llatí, que tanca *Atlàntida*, diu: «El dia santificat va lluir sobre la terra. Déu s'ha fet el meu suport, Déu em guia».

Josep García Illa (1997)

<http://www.justaentencion.com/jgarciailla/index.html>